Историко-демографски промени в Северозападните Родопи – преселници и изселници през периода XVII–XX век

Георги Куманов

Резюме: В статията се проследяват историко-демографските промени в Северозападните Родопи с основен фокус върху движението на населението – преселници и изселници. Времевият диапазон е твърде голям – три века. Докато за първата половина на този период в статията са маркирани само някои промени, то богатата информация по отношение на втората половина дава възможност за проследяването на демографските процеси детайлно и в дълбочина. Вследствие на това може да се потърси тяхното значение за разгадаването на съвременните статуси и характеристики на музикалния и танцов фолклор на отделните конфесионални и етнически общности в разгледания район.

Ключови думи: преселници, изселници, демографски промени, българи мюсюлмани, армъни, българи християни

Въведение

Фолклорното наследство на населението от района на Велинград предизвика заслужения интерес на екип от изследователи, които подготвиха и работиха по един многообещаващ проект. Както самите те обосноваха избора на темата, „регионът на Северозападните Родопи е с мултиетничен и мултиконфесионален състав и предлага възможност за сравнително изследване: българи – армъни – цигани; християни – мюсюлмани“. Обособен акцент в темата бяха „преселниците от и във Велинградско“, допринасящи за навлизането в локалната фолклорна традиция на влияния от по-близки, а и от по-далечни райони. Така „диахронната изменчивост“ на фолклорната музикална и танцова култура стана един от трите основни компонента в изследването[1].

[1] Проектът „Музикалният и танцовият фолклор на Северозападните Родопи. Преселници от и във Велинградско“ е спечелен от ЮЗУ „Неофит Рилски“ и се осъществява от началото на 2011 г. с участието на Институт за фолклор – БАН (понастоящем Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН) и Исторически музей – Велинград. Анотацията на проекта, от която са цитатите, синтезирано представя идеите и целите, залегнали в него.

Разгадаването на сложната и изменчива във времето картина задължително минава през проследяване на динамиката на населението в тази част от планината. Моят избор на темата бе сериозно повлиян тъкмо от значението на историческото познание за демографските процеси, за да се разберат съвременните статуси и характеристики на фолклора на отделните общности. Въпреки че най-общо тази тема се разглежда в рамките на историческата демография, трябва да уточним, че извън вниманието ни ще остане един от основните демографски процеси – възпроизводството на населението. Тук ще се фокусираме само върху движението на населението – преселниците и изселниците в и от избрания район на Северозападните Родопи. Времевият диапазон е твърде голям – малко повече от три века. Това разтегляне на периода си позволяваме с условието, че в отдалечените XVII и XVIII векове само ще маркираме евентуални придвижвания на населението, доколкото има някакви сведения в изворите за това време. Сред много по-богатата информация, особено за края на XIX и началото на XX в., но и по-късно, ще потърсим материал за нашите разсъждения относно демографските процеси, формирали основните общности – носители на фолклорната култура, която ние наблюдаваме и изследваме през последните десетилетия.

Исторически предпоставки – сянката на предходните векове

Една по-ранна епоха – XIV–XVI в., предлага косвени исторически сведения. Въпреки че тази информация няма пряка връзка с интересуващия ни аспект на демографските процеси – преселници и изселници от района, тя може да послужи за разсъждения и изводи, които ще получат развитие при проследяването на следващия период.

Най-ранната информация, която ще използваме за нашите разсъждения, е от времето на Второто българско царство. Според Марин Деведжиев през Същинското средновековие е съществувал път, свързващ Станимака, Кричим, Цепина, Разлога през Предела със средновековния Стоб (Деведжиев 1979). Макар и косвено, тази констатация подсказва линията на традиционните устойчиви комуникации, свързващи северозападните склонове на Родопите.

В своята статия за късносредновековната история на този район от Родопите Страшимир Димитров използва данъчните регистри на Османската империя от края на XV в. В един от тях е упоменат данъчният район „Планината Разлог с Чепино“. „Обединяването на Разлога и Чепино в едно показва тясната връзка, която съществувала между двете котловини. Но в този вилает обезателно са били включени и планинските скатове на Западните Родопи, които лежат между тях“ (Димитров 1965: 76). Може да се предположи една продължена традиция на административни връзки, наложени още в средновековните България и Византия. Тези изводи получават допълнителни аргументи в следващите факти.

Румен Ковачев в своята книга, посветена на Самоковската кааза, изрично определя нахията Цепина като част от нея. Той предполага, че това продължава до 1555 г., когато този район се оформя като част от вакъфа на джамията Сюлеймание. Вероятно по това време нахията Чепино е присъединена към Татар Пазарджишката кааза (Ковачев 2001). Може да се предположи, както посочихме вече, че връзките между селищата от Самоковската кааза (в това число и района на Разлога) и тези от Чепино имат своя изградена традиция. Промяната в административната подчиненост и особеният вакъфски статус явно не ги нарушават в следващите векове.

Един интересен документ вероятно е свързан с промените на вакъфиране на района. По същото това време султан Сюлейман I Великолепни издава Худутнаме – граничен акт, който описва границите на района Чепино. За препис от преписа на този документ пръв съобщава големият родопски народовед Христо Попконстантинов (Попконстантинов 1892). Публикуваният от него документ подробно е разгледан по-късно от Вера Мутафчиева. Както тя правилно акцентира, първият препис е правен през XVII в., през 1657 г., която е друга емблематична година от историята на района (Мутафчиева 1965)[2]. Така или иначе, става ясно, че очертаните някога граници на района Чепино имат забележителен административен континуитет до днес.

Макар и съвсем бегли, тези сведения ни насочват към извода за положена традиция на съществували комуникации между Чепинско и районите на запад от него. Традиция, която намира своя изява през следващите векове.

Преселници и изселници в и от Северозападните Родопи през XVII–XX в.

Според посочената по-горе статия на Страшимир Димитров, сред населението на с. Бабяк процесът на ислямизация в значителна степен е завършен сравнително рано – в края на XVI в. По същото време районът на „Разложката котловина носи безспорен български облик, който тя запазва и по-късно“ (Димитров 1965: 85). За населението на Чепинско религиозното конвертиране протича по-късно и вследствие на това едва в края на XVII в. откриваме оформено мнозинство от българи мюсюлмани (Кил 2000). Тъкмо със събития, съпътствали тези процеси, са свързани някои родови предания, описващи изселването на редица родове от Чепино към съседните райони.

Иван Батаклиев в своите антропогеографски изследвания на Банско и Пазарджик споменава за подобно изселване на някои родове от Чепинско в

[2] Този препис от преписа на граничния акт бе смятан дълги години за загубен. В началото на 90-те години на XX в. в музея на Велинград постъпва архивът на възрожденеца Стою Масларов. В него се съхранява и публикуваният от Христо Попконстантинов Граничен акт на Чепино (Куманов 2001).

края на XVII в. като резултат от акцията за ислямизирането на населението в долината. Те се заселват в разположените в самия край на Горнотракийската низина села Голямо Белово и Сестримо, както и в Банско, разположено в Разложката котловина (Батаклиев 1930: 67; Батаклиев 1969: 694, 709). Сведенията му се базират, както посочихме по-горе, изключително на родови предания.

В летописната книга на храм „Св. Георги Победоносец" в кв. Чепино, Велинград, откриваме сходно родово предание. То е записано от отец Кандев и се отнася до неговия род. В преданието се описва срещата между представители на двата клона на стария род Кандеви – на негов дядо и на пътници от Кандева махала. Тя е част от разпръснатите махали на с. Бабяк, което понастоящем административно влиза в община Велинград. Срещата станала в селището по долината на р. Места, където живее единият клон на рода. Според преданието един от братята решава да запази християнската вяра и напуска селището, а другите остават и приемат исляма (Летописна книга). Така се повтаря същата посока на преселване от Чепинско на запад, в съседния район на долината на р. Места.

Трябва да подчертаем, че в тези родови разкази причина за изселването е ясно посочена – християните са искали да съхранят своето вероизповедание. Още по-важно е да отбележим, че тези сведения трябва да приемаме с цялата условност на фолклорната история. Потвърждение за изселването на население от Чепинско през XVII в. в други извори засега няма открито.

Има една етническа общност, която се заселва и пребивава през този период в нашите земи, включително и в Северозападните Родопи. Това са юруците, владели земята на високите планини и практикували трансхуманно животновъдство, основно овцевъдство. Всяко лято те докарвали своите стада на летните пасища. Следите от тях са съхранени в топонимията – има поне три местности с името „Юрушки гробе", както и многобройни други топоси, пряко или косвено свидетелстващи за присъствието им. Основната част от тази общност постепенно напуска пасищата в Родопите в края на XVIII и началото на XIX в. (Кальонски 2011). Според някои автори влиянието на тази общност върху местното население е една от възможните причини за религиозното му конвертиране (Димитров 1965; Кил 1998). В Сърница и днес има запазени спомени за юруците, включително за откупуване на гори от тях значително по-късно – в края на XIX и дори в началото на XX в. Пак от тези спомени можем да кажем, че контактите между юруците и местните общности са били твърде регламентирани и сравнително дистанцирани, затова е трудно уловимо въздействието на тази общност.

Докато в Средните Родопи българи християни и българи мюсюлмани закупуват земя от юруците и се захващат с този поминък – трансхуманното животновъдство, то в Северозападните Родопи ситуацията е друга. Тук се появява една нова етническа общност – армъните. Но тази промяна настъпва през следващия подпериод, който предстои да разгледаме.

Бурният XIX век

Краят на XVIII и началото на XIX в. е времето на големите размирици в Османската империя. Кърджалии и даалии опустошават част от балканските земи – предимно тези, които са населени с българи. В района на Родопите тези разбойници носят друго име – хайти. Всички селища в планината са опожарени и ограбени. Дори местният закрилник Хаджи Башко не успява да спаси населението на Чепино и Бабяк. И въпреки това, от този период липсват сведения за изселвания. Напротив, има косвени данни и преки свидетелства – нашите любими родови истории, че в Чепинско идват преселници от други, по-размирни райони.

Нашият изтъкнат антропогеограф Димитър Яранов пише през 1932 г. за преселническото движение в периода XV–XIX в. от Македония в други земи на България (Яранов 1932). В статията ясно се откроява периодът от края на XVIII в. до началото на XIX в., когато голяма маса преселници напускат родните си места, разположени в земите на днешните Западна Македония, Източна Албания и Северна Гърция, и се насочват поетапно или в по-кратки срокове към нови места на заселване. От Западните Родопи особено показателни са примерите на селата Ковачевица и Брацигово с цели новозаселени махали. Тази вълна от преселници оставя своите следи и в района на Чепинско.

Родовите истории отново ни предлагат потвърждение на този поток от преселници. Около 1790–1810 г. в с. Каменица се заселва Ангел Шулев, основател на Шулевия род. Той идва от Кукуш и вероятният му път е през Кюстендил, Самоков до Каменица. От направените родови проучвания се оказва, че Шулеви има в споменатите два града. Подобна е историята на заселването на Табаковия род в Каменица. Около 1780–1800 г. неговият родоначалник дядо Яно идва от Щип, Вардарска Македония. За родоначалника на Кериния род в Каменица, дядо Миле, е запазен в родовата хроника споменът, че се заселва тук около 1800 г. и е дошъл от Македония[3]. По същия начин се е предавало сведението за Мечевия род в Ракитово. Може да се предположи, че те също са част от преселниците, пристигнали в Чепинско в началото на XIX в.

В списание „Македонски преглед“ през 1933 г. излиза статията на Д. Ников, посветена конкретно на преселниците в Чепинското корито. През целия XIX в. продължава да тече непрекъснат поток от преселници от Разлога и долината на Места.

Тридесет години преди Освобождението от с. Драглище в с. Каменица идват родовете на Балтаджиеви и Чолакови. Около Освобождението тук се

---

[3] Родови проучвания за Шулеви ми предостави Лиляна Шулева, колега от РИМ – Пазарджик; сведенията за Табаковия род ми разказа Ст. Табаков; родова хроника на Керения род бе предоставена от Славка Захова и понастоящем се съхранява в Научен архив на фонд Етнография, ИМ – Велинград.

преселват Самарджиеви от Банско; Цопанови, Манолови и Давидковци от с. Голиена баня; Гошевилови от Якоруда и Стефан Марков от с. Осеново, Неврокопско. В Ракитово се преселва споменатият род Мечеви, но не е известно точно откога и откъде идва, знае се само, че е от Македония; 60–70 години преди Освобождението се преселват Тупарови от Якоруда, Андонови (Каназирски) от Мехомия, Костови (Люткови) от с. Белица и Хаджи Попови от Банско (Ников 1933: 37–48).

Друга мощна вълна от преселници е „шопската", която идва от планинските райони на Югозападна България и е насочена към Тракия. В Пазарджишко почти няма селище без род с фамилия Шопови (Батаклиев 1969: 121). Твърде вероятно е отделни представители на тази вълна да са достигнали до Каменица и Ракитово, но засега не могат да се посочат примери. По-късно в Чепинско идват преселници от Горнотракийската низина и Средногорието, но за това ще стане въпрос по-нататък.

Както вече посочихме по-горе, има и друга интересна етническа общност – армъните, която се преселва по това време в този район. Тяхната съдба е сходна с тази на българските преселници от „арбанашката земя". Все същият Али паша Янински и агресията на албанците са поводът за това голямо преселение. Армъните от Грамос, Пинд и Москополе се придвижват по същия път – през Македония до планините на днешна България[4]. Част от тях се настанява по южните склонове на Рила и в Северозападния край на Родопите. Немският лесовъд фон Берг посещава тяхното селище, разположено на рида Балабаница. Константин Иречек, добил впечатление при срещата с тях в Белово, описва по доста атрактивен начин външния им вид (Иречек 1979). Това са преки свидетелства за установяването им в този район.

Така с проследените потоци от преселници се поставя началото на голямата промяна в демографския облик на района. Тази промяна е особено интензивна в следващите десетилетия на века.

Няколко са събитията през последната четвърт на XIX в., които са съпроводени с големи демографски промени. Така например по време и след Освобождението на България големи маси от население се преселват предимно от новоосвободените земи към територии на Османската империя. Тези промени, разтърсили други райони на страната, не подминават и Чепинско. Много интересна е констатацията за динамиката на населението, която предлага Христо Попконстантинов в своето описание на Чепинско: „Тукъ требва да отбележим, че до 1-вий Ян. 1885 год. Или 8 месеца преди съединението на Южна Бюлгария съ северна, никакво значително преселване не е ставало, нито пъкъ българе изъ Македония са ламтели да се заселватъ

[4] Този път, изминат от армъните към България, беше разгледан в съобщението на Светла Ракшиева, изнесено на Научната кръгла маса „Музикален и танцов фолклор в Северозападните Родопи. Регионално проучване – културни взаимодействия – преселничество" по проекта „Музикалният и танцовият фолклор на Северозападните Родопи. Преселници от и във Велинградско", състояла се на 23–25 ноември 2012 г. във Велинград.

въ Чепино“ (Попконстантинов 1892: 366). В продължението на описанието на Чепино нашият изтъкнат родопски народовед представя изселването на част от българите мюсюлмани, както и пристигането на първите преселници българи християни. След като изброява записаните в статистиката цифри от преброяване през 1888 г., авторът представя своята интерпретация на данните: „Населението въ продължение на три години е намаляло с 153 души (88 м. 65 ж.), вследствие преселването на голямата част от с. Лъжанье, по подстрекателството на Хаджи Хатипа“ (Попконстантинов 1892: 366).

Много любопитни са фолклорните измерения на тези големи разместванияна населението. За изселването на българите мюсюлмани от с. Лъджене има създадена песен. Христо Попконстантинов я записва при своето посещение на Чепинско и публикува по-късно в том 15 на СбНУ. Песента е изпълнена и вероятно съчинена от Исмаил Вранчов-Чолака и напълно се вписва в епическия стил на други песни от този известен певец на Чепинско. В нея са описани по характерния начин за традицията на чепинските песни чувствата и неволите на изселниците. Както ще видим по-нататък, тази фолклорна рефлексия на общността на българите мюсюлмани се изявява и при други случаи на изселвания.

Веднага след някои доуточнявания за големия пожар в с. Лъджене през пролетта на 1887 г. Христо Попконстантинов допълва промяната: „Числото на българо-християнете е увеличено с 271 (133 м. 138 ж.). В чисто мохамеданското до 1-вий Януарий 1885 год. село Лъжанье намираме вече 77 новозаселени бъг. христ. (41 м. 36 ж.) на местата на изселившите се мохамеданци. Според частни сведения, част от новозаселените съ изъ съседното село Каменица и частъ от пограничните Разложки села. В Баня намираме тоже заселени християне. Бълг. мох. съ намалели съ 13 (4 м. 9 ж.), а циганете с 413 (217 м. 196 ж.) души“ (Попконстантинов 1892: 367). Сведението се допълва с информация за увеличените евреи – 12 души („7 м. 5 ж.“), за преселването им от Пазарджик и установяването им в с. Баня като търговци на манифактурни стоки. Любопитно е тълкуването на Христо Попконстантинов за цифрите от преброяването и записването на изселници българи мюсюлмани като цигани. Въпреки съмненията относно достоверността на първите преброявания, за нас по-важни са демографските промени и тенденции – а те са отразени правилно.

Събитията през последната четвърт на XIX в. са предвестници на големите демографски промени, които настъпват в този район на Родопите през следващия XX в.

Динамичният XX век

Първата половина на XX в. е наситена с особено интензивни процеси. Редица изследователи са отделили подобаващо внимание на тези демографски и общностни промени. Изтъкнатият български земеделски деятел и политик Йосиф Ковачев отделя време и усилия, за да напише свое

изследване за Чепино. Своето описание на планинската долина той публикува най-напред през 1928 г., а след това през 1942 г. (Ковачев 1942). В общата част основно място заема делът за населението. Наред с описателната страна Й. Ковачев представя таблица с данни за населението на Чепино. В нея е включена информация от 1884, 1912, 1926 и 1942 г. Представени са данни за всяко от седемте селища и общо за района. Оформени са отделни графи за различните етнически и религиозни общности: българи, помаци, куцовласи, цигани и в последна графа – други. Сведенията са представени по брой и по процент от населението. Много любопитен е коментарът на автора след таблицата. Затова ще го представим с незначителни съкращения: „Разгледаме ли по-подробно данните на таблицата, ще можем да направим следните изводи:

1. Чепино няма етнически хомогенно население. То се населява от българи, помаци, куцовласи и др.
2. Броят на жителите в Чепино (7-техъ села на котловината) през периода 1884–1942 г. се е увеличил 3 пъти...
3. Етническата картина днес е коренно променена: догдето през 1884 г. доминиращ народностен елемент са били помаците (69%), а през 1912 те съ съставяли половината населението на Чепино и съ били повече от българите...“ (Ковачев 1942: 48).

Един от най изявените представители на антропогеографската школа е цитираният по-горе Иван Батаклиев. През 1930 г. той написва и публикува своето изследване „Чепино“. Частта за населението изобилства от изводи точно в духа на посочения по-горе ракурс. При представянето на статистическите данни Ив. Батаклиев прибавя към тези на котловината Чепино и такива за населението на други две селски общини – на колибите Св. Петка и Флорово (понастоящем Цветино), което довежда до разлика с представените данни от Й. Ковачев. И все пак изводите са сходни. Първата констатация засяга отчетения от статистиката брой на населението за периода от 1884 до 1926 г. – то достига доста повече от удвоени показатели в абсолютен брой и в процент нарастване, сравнен с този на страната. Причината авторът открива предимно в преселническите движения, като много точно формулира различните потоци: от Македония до 1910 г. и след това – от други райони, които нарича с общо название *Стара България* (Батаклиев 1930: 36).

Пак се връщаме на позната статия на Д. Ников за преселниците в Чепинско. Там са посочени голяма част от родовете, заселили се в днешните квартали на Велинград, както и в другите селища от котловината – Ракитово, Костандово, Дорково. През първото десетилетие на XX в. техният брой е толкова внушителен, че е невъзможно да ги цитираме тук (Ников 1933: 39).

Любопитни са изведените причини за преселническите вълни. Така при българите християни наред с историко-политическите причини („въстанията и войните за освобождението на Македония, изселването на по-

маците“ – Батаклиев 1930: 97) се добавят и икономическите – „усилено използване на горите“ (Батаклиев 1930: 97). Причините за изселването на българите мюсюлмани към Турция не са коментирани. Само се споменава, че то е толкова силно след Балканската война, че дори преселниците не могат да го компенсират. Така се стига до временно намаляване на населението на две от селищата – Лъджене и Баня.

За изселванията на българите мюсюлмани има едно изследване, посветено изцяло на тази тема – „Загаснали огнища“ на Владимир Арденски. Втората голяма вълна от преселници през 1913–1914 г. е описана в краткия, но прочувствен разказ на баба Ата Ънгова от с. Костандово: „Ама дойде войната, па зеха да ни покръстват и ние бегааме. Моят баща извади книга (паспорт), продадохме имота и бегааме. Мислехме, че в Турция ке ни е по-убаво, па то като отидохме и ги грабнаха братята в Европецката, си изгниа във войната. Девет гроба оставихме там, девет. Това, турското ни разсипа...“ (Арденски 2005: 110). Родовите истории затрогващо разказват за пътя на преселниците българи християни, за преживени трагедии и загубени близки при преминаването на заветната граница. Не по-малко силни чувства откриваме в песните на изселниците българи мюсюлмани. Популярна и до днес е песента за чепинските *маджире* (изселници) и тяхната мъка „по тие студени чучуре, по тие горещи гьольове“[5].

Първата половина на XX в. е времето, в което настъпва голяма промяна и при армъните. Докато в началото на века те продължават да практикуват своя традиционен поминък, в края на 20-те години започва процес на преход към уседнал живот. Тъкмо селищата на Северозападните Родопи – Пещера, Батак, Ракитово, Дорково, Костандово, Чепино и Лъджене, стават избраното място на заселване. Преселниците имат свое забележително присъствие в живота на селищата. Много любопитен бе разказът за празничните хорà на трите общности в Чепино – на българите, на помаците и на власите, както ги определи моят информатор[6]. В края на 30-те години обаче по-голямата част от това население се изселва в Румъния. Така малки групи армъни остават само в Чепино, Ракитово, Дорково и Пещера.

Вероятно модерното развитие на селищата от района оказва своето въздействие за заселването в тях и на други групи преселници. Ив. Батаклиев загатва за новата посока на преселение от други райони на страната, които са били наричани *Стара България*. Затова подсказват редица данни за конкретни фамилии, събрани по друг повод в ИМ – Велинград. Особено атрактивно е голямото табло на фамилиите в Дорково, поставено в читалището. Там са отбелязани местата, откъдето се преселват родове-

[5] Песента за *чепинските маджире* е много популярна и бе изпълнена от мъжката фолклорна група към Фолклорен ансамбъл „Чепино“ по време на кръглата маса във Велинград (вж. бел. 4).

[6] Димка Лучкова, род. 1957, Велинград, обр. средно специално, секретар на читалището в с. Дорково; с. Дорково, 22 юни 2012 г.

те в селото. Въпреки че основният поток от тези преселници (идващи от други, предимно съседни райони на страната) вероятно е тръгнал след Втората световна война, можем да предположим, че има такива и през първата половина на века. Статистическите данни, както видяхме по-горе, са впечатляващи: трикратно увеличение на населението, въпреки изселването на българите мюсюлмани през 1913–1914 г. и на армъните през 1939–1940 г.

Втората половина на XX в. е не по-малко динамична. Социализмът донася ускорена модернизация – индустриализация, увеличаване на градското население и т.н. Всички тези процеси намират своя израз и в Северозападните Родопи. Преселниците в този край на планината пристигат от най-различни райони на страната. Най-големите групи са от долината на река Места и от Горнотракийската низина. Макар че те не оформят свои локални общности, както предишната вълна преселници, могат да се открият и изключения. Много емблематична например е общността на преселниците от с. Ковачевица във Велинград. Както се шегуват с ковачевлии, те могат да се познаят по един особен знак – „Държавен вестник“ под ръка[7].

Модерността носи свой облик и той има различни измерения в различните селища. Традиционните граници между общностите също не са забравени. Споменът за общностната фолклорна специфика бе много ясен в с. Дорково например. При нашето наблюдение (с Димитрина Кауфман и Ана Щърбанова) на репетицията на ансамбъла „Овчарска песен“, както и при последвалите интервюта, ни бе обрисувана интересна картина. Разграничението на празничните хора в миналото се е изявявало много ясно – имало е хоро на помаците, друго на македонците, трето на власите и накрая последното на полчаните, като това на македонците и полчаните става едно след някоя друга битка за момите[8].

Някои селища в Северозападните Родопи са с много голяма субективна динамика на населението през този период. Така например при изграждането на Баташкия водносилов път град Батак нараства до 10 000 жители, за да спадне в края на века постепенно до 4 000. По-различна е ситуацията във Велинград – той нараства до началото на 90-те години на 30 000 жители. Част от неговото население е от вътрешна миграция в района, но по-голямата част от преселниците са от други райони на страната. Като цяло, населението на Северозападните Родопи нараства неколкократно през периода на социализма.

Без да е стоял на вниманието на изследователите досега и затова по-малко известен, но не малък като брой е изселническият поток от Северозападните Родопи към Северна България – предимно в днешните Шуменска,

[7] Елена Вецова, род. 1949 г., Велинград, обр. средно специално, пенсионер; Велинград, 14 юли 2009 г.

[8] Димка Лучкова, род. 1957, Велинград, обр. средно специално, секретар на читалището в с. Дорково; с. Дорково, 22 юни 2012 г.

Разградска и Търговищка области. Първите преселници тръгват в самото начало на 50-те години на миналия век. Последните, които засякохме на терен, са от края на 70-те години. Различни са причините, които ни посочиха преселниците или техните потомци за тази толкова сериозна крачка. Те варират от икономически и социални – например колективизацията и основаването на ТКЗС-тата през 50-те години, до политически, каквито са при т.нар. *Възродителен процес* през 60-те и 70-те години.

Част от екипа на проекта (Димитрина Кауфман, Георги Гаров, Росица Кауфман, Стефан Йорданов, Георги Куманов) посети редица населени места от три области в този район на България – Шумен, Търговище и Разград. Макар и за кратко, бяха събрани впечатления от квартал Кирково на гр. Велики Преслав и селищата Нова Бяла река, Маломир, Кралево, Сейдол. В тях екипът се докосна до техния музикален и танцов фолклор и се опита да установи настъпилите промени в тази не малка на брой общност. Много показателна бе импулсивната реакция на Стефан Йорданов, породена от видяното и чутото. Той сподели, че „може да има 10 000 човека преселници от Родопите и техни наследници".

Този извод се потвърждава след запознаване с детайлната картина на селищата от трите области. Някои от селата са изцяло населени с преселници, други са със смесено население – има още турци, българи християни. Някои от тях са с над 600–700 жители преселници или техни наследници.

Колеги от различните музеи любезно ни предоставиха познатата им информация[9]. Тук ще посочим най-напред селища по реда, по който ги изброиха колегите и представители на преселниците. Мирослав Тошев, директор на музея в Омуртаг, пръв ни даде сведения за селата от Герлово. Той посочи Плъстина, Угледно, Горно Новково, Долно Новково, Церовище и 7–8 семейства в Пчелно. Обобщено за област Търговище Алджан Джафер, уредник в Исторически музей – Омуртаг, даде следните данни: в Търговищка община селищата с преселници от Родопите са Певец, Дългач, Кралево, Надарево; в община Омуртаг – Плъстина и Угледно; в област Шумен – Кирково; в област Разград – Лозница и Ловско.

Много по-детайлни бяха сведенията за област Разград, които бяха предоставени от Даниела Ганчева, уредник в Регионален исторически музей – Разград. В с. Трапище 10–20% от населението са преселници или техни наследници; в с. Тръбач – 10–20%; с. Ловско – 80%; с. Синя вода – 80%; с. Манастирско – 20%; с. Чудомир – 40%; с. Сейдол – 90% и в град Лозница – цял квартал, населен с преселници от Родопите. Там, както и в Разград, не може да се даде точният процент на преселниците. Особено в областния град те са интегрирани и не могат лесно да се отличат от другите. Общо преселниците са над 2500 човека. В изброените селища те съжителстват с българи и турци. Дълго време са поддържали ендогамията с населението

[9] Благодаря на колегите от Омуртаг, Търговище, Разград и Шумен за предоставената допълнителна информация.

от Велинградско. В последно време се наблюдава друга тенденция – момичетата да се омъжват в турски семейства. Споменаваме тези споделени детайли от демографската картина, защото подсказват за взаимодействието на преселниците със завареното население, успоредно с поддържаната връзка със старите селища от Родопите.

Картината за различните области се допълва от самите респонденти – преселници, с които разговаряхме на място. Кметът на с. Нова Бяла река даде информация за селищата в община Върбица, Шуменска област, и в община Омуртаг, област Търговище. Ще ги изброим в реда, по който ги представи Исмаил Исмаилов: „*Нова Бяла река, Маломир, Менгешево, оттам – Горна и Долна Рътлина, Плъстина, Угледно, Обител, Церовище – те са Омуртажко, в Преславско – Кирково и Миланово, в Търговище – Кралево, Певец и нататък Сейдол, но той е в Разградско вече*“[10]. В разказа се използваше по-официалното наименование *преселници от Родопите*.

За Махмуд Чолаков от с. Кралево общото название е *помаци*, така, както ги наричат и техните съседи, и това название не го обижда. Той изреди селищата в следния ред: *„Кралево, Дългач, Надарево – там има повече помаци, имат читалище, помак е кмета. Сейдол – най-многолюдно, Маково. Милановци, Кръшно, Синя вода, после Ловско – изключително помашко, и с това ще затворите кръга. Кирково, Бела река, Върбица, Горна и Долна Рътлина, Благоево* (намира се в област Разград – бел. моя, Г. К.) – *изключително с преселници от Благоевградска област“*[11].

Ако обобщим дадената информация от всички колеги и преселници, ще видим, че някои селища се повтарят, а други допълват описа. Като цяло техният брой в трите области е впечатляващ, а населението им от преселници и техни наследници вероятно надхвърля десет хиляди.

Любопитни са връзките, които подържат хората от този район с хора от родния край. Особено впечатляват разказаните ни случаи на поканени фолклорни състави и изпълнители от Северозападните Родопи, концертирали по време на някои празници на селищата. Процесът на гостуване е двустранен – през 2012 г. на събора на Юндола присъства група от с. Лозница, Разградско. Тези факти дават ясна представа за съществуващата връзка между разделеното население, и то на институционално ниво. Индивидуалните връзки – гостувания по различни поводи, поддържане на ендогамията и други форми, също са интензивни.

Но да се върнем на района на Северозападните Родопи. В самия край на века, след 10 ноември 1989 г., има много интересни процеси на завръщане към религиозния аспект на фолклорната култура, процес, който се наблюдава и при двете конфесионални общности. Последното десетилетие

[10] Исмаил Исмаилов, род. 1964 г., Върбица, обр. висше, кмет на с. Нова Бяла река; Нова Бяла река, 20 юни 2012 г.

[11] Махмуд Чолаков, род. 1952 г. Цветино, Велинград, обр. ср. земеделец, с. Кралево; Търговище, 19 юни 2012 г.

на XX в. е и времето на бурните центростремителни демографски процеси в страната – всички се преселват в столицата или мигрират в други страни. Северозападните Родопи не са подминати. И тук населението започва да намалява. Миграционните процеси, които настъпват през тези последни десетилетия – към по-големите градове, столицата и чужбина, не носят съществена промяна в проследения от нас аспект.

Заключение

След всичко казано дотук дали можем да отговорим на въпросите, които се оформят? Кои събития стоят в основата на демографските промени, и то в интересуващия ни аспект – преселници и изселници? Как тези промени влияят върху фолклорната култура на Северозападните Родопи? Въпроси, които засегнахме и на които отговаряме чрез конкретни измерения и примери в изложението.

Промяната на административната подчиненост на този край може би е сред тези събития и промени, които оказват влияние върху демографските процеси. Можем само да гадаем за останали връзки от времето, когато районът е влизал в пределите на Самоковска кааза. Тя е включвала също и района на Разлога. Остават неразгледани досега въпросите за икономическите връзки със Самоковския район за добив на желязо – Пещера например влиза в този периметър, може да се предположи същото и за Чепино. Има една много специфична и отчетлива традиция – изписването на великденските яйца с восък, която откриваме както в Каменица и Ракитово, така също и в поредица от селища по пътя до Самоков – Костенец и Долна баня например. Това предполага връзки и влияние и в сферата на фолклорните традиции. Постепенното преминаване във времето към Татар Пазарджишката кааза носи нови връзки и влияния, които обогатяват фолклорната култура на района. Но докато в първия случай има последици в неговата демографска структура, то в последвалата нова административна подчиненост не се забелязва демографска промяна чрез потоци на преселници и изселници.

Големите трусове в Османската империя, какъвто е периодът на размириците в края на XVIII и началото на XIX в., са неоспорим катализатор за демографски промени, засегнали и този район. Все пак те по-скоро са основа за последвалите по-късно процеси на преселване и изселване на населението от и в този район. Когато обаче се променя държавата и тези земи стават част от новоосвободена България, съответно се променя властовата позиция на общностите – мюсюлмани отстъпват постове и позиции на християни. Тогава демографските промените са бурни, драматични и трагични. Миграцията най-напред е между вътрешни области на империята на Балканите, след това вече е между държавите България и Турция. Силата на промените е голяма и се отразява съществено върху фолклорната култура на района.

Промяната след 9 септември 1944 г. можем да открием в две посоки. Първата е свързана със силните процеси на индустриализация като съществен елемент на модерността. Промените във фолклорната култура са общи за цялата страна. Втората посока има за причина идеологическите характеристики на периода. Религиозните аспекти са потиснати и това неминуемо оказва влияние и в този район на планината. Така периодът на социализма донася своеобразно избледняване и същевременно дълбока качествена промяна за индивидуалните и общностни носители на фолклора. Точно затова преселниците от страната в този район не успяват така силно и отчетливо да повлияят върху фолклорната картина.

Националната политика през социализма води до значителна вълна от преселници българи мюсюлмани в Северна България. Тези нови миграционни движения на населението имат интересни последици, особено в интересуващия ни аспект, още повече че продължават на определено ниво да се подържат връзки между преселените и останалите в Северозападните Родопи, което носи перспектива за промяна.

Постсоциалистическият период донася промени и в сферата на демографията. Дори само беглият преглед на статистическите данни от преброяванията от 2001 и 2011 г. ни дава тенденцията – населението намалява, макар и с по-малки темпове от средните за страната. Как ще се развият промените през следващите десетилетия, можем само да прогнозираме.

Литература

Арденски, Владимир 2005: Загаснали огнища. София: ИК „Ваньо Недков“ [Ardenski, Vladimir 2005: Zagasnali ognishta. Sofia: IK Vanio Nedkov].

Батаклиев, Иван 1930: Чепино. – В: Годишник на Софийския университет. Кн. XXVI,1. София [Batakliev, Ivan 1930: Chepino. – In: Godishnik na Sofiyskia universitet. Kn. XXVI,1. Sofia].

Батаклиев, Иван 1969: Пазарджик и Пазарджишко. София: Профиздат [Batakliev, Ivan 1969: Pazardzhik I Pazardzhishko Sofia: Profizdat].

Деведжиев, Марин 1979: Кратка история на селищното развитие на българските земи. София: Отечествен фронт [Devedzhiev, Marin 1979: Kratka istoria na selishtnoto razvitie na balgarskite zemi. Sofia: Otechestven front].

Димитров, Страшимир 1965: Демографските отношения и проникването на исляма в Западните Родопи. – В: Родопски сборник. София: Издателство на БАН, 63–114 [Dimitrov, Strashimir 1965: Demografskite otnoshenia i pronikvane na isliama v Zapadnite Rodopi. – In: Rodopski sbornik. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 63–114].

Иречек, Константин 1974: Пътувания по България. София: Наука и изкуство [Irechek, Konstantin 1974: Patuvania po Balgaria. Sofia: Nauka I izkustvo].

Кальонски, Алексей 2011: Юруците. София: ИК Просвета [Kalionski, Aleksey 2011: Yurucite. Sofia: IK Prosveta].

Кил, Махиел 1998: Разпространение на исляма в българското село през Османската епоха (XV–XVIII в.): Колонизация и ислямизация. – В: Мюсюлманската култура по българските земи 2. Съст. Росица Градева, Светлана Иванова. София: IMIR, 56–125 [Kiel, Machiel 1998: Razprostranenieto na isliama v balgarskoto selo prez Osmanskata epoha (XV–XVIII в.): Kolonizatsia i islyamizatsia. – In: Myusyulmanskata kultura po balgarskite zemi 2. Sast. Rositsa Gradeva, Svetlana Ivanova. Sofia: IMIR, 56–125].

К о в а ч е в, Йосиф 1942: Чепино. София [Kovachev, Josif 1942: Chepino. Sofia].

К о в а ч е в, Румен 2001: Самоков и Самоковска кааза през XVI в. според описи от Истанбулския османски архив. София: НБКМ [Kovachev, Rumen 2001: Samokov i Samokovska kaaza prez XVI v. spored opisi ot istanbulskia osmanski arhiv. Sofia: NBKM].

К у м а н о в, Георги 2001: „Загубеният документ“ или още по въпроса за Худутнамето на Чепино. – В: Studia Balcanica, 23, II. Изследвания в чест на чл.-кор. проф. Страшимир Димитров. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 392–401 [Kumanov, Georgi 2001: „Zagubeniat document“ ili oshte po vaprosa za Hudutnameto na Chepino. – In: Studia Balkanica, 23, II. Izsledvania v chest na chl.-kor. prof. Strashimir Dimitrov. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, 392–401].

Летописна книга: Летописна книга на храм „Св. Георги Победоносец“ Велинград. – В: Научен архив на Исторически музей – Велинград [Letopisna kniga na hram “Sv. Georgi Pobedonosets“ Velingrad. – In: Nauchen arhiv na Istoricheskia muzey – Velingrad].

М у т а ф ч и е в а, Вера 1965: Към въпроса за статута на българското население в Чепинско под османска власт. – В: Родопски сборник, 1. София: Издателство на БАН, 115–128 [Mutafchieva, Vera 1965: Kam vaprosa za statuta na balgarskoto naselenie v Chepinsko pod osmanska vlast. – In: Rodopski sbornik, 1. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 115–128]

Н и к о в, Димитър 1933: Преселници от Македония в Чепинското корито. – Македонски преглед, № 3, 37–49 [Nikov, Dimitar 1933: Preselnitsi ot Makedonia v Chepinskoto korito. – Makedonski pregled, № 3, 37–49].

П о п к о н с т а н т и н о в, Христо 1892: Чепино (Едно българско краище в северозападните разклонения на Родопските планини). – В: СбНУ 4. София, 586–595 [Popkonstantinov, Hristo 1892: Chepino (Edno balgarsko kraishte v severozapadnite razklonenia na Rodopskite planini). – In: SbNU 4. Sofia, 586–595].

Я р а н о в, Димитър 1932: Преселническото движение на българи от Македония и Албания през XV до XIX век. – Македонски преглед, № 2–3, 63–119 [Yaranov, Dimitar 1932: Preselnicheskoto dvizhenie na balgari ot Makedonia i Albania prez XV do XIX vek. – Makedonski pregled, № 2–3, 63–119].

Георги Куманов
Исторически музей – Велинград
ул. „Владо Черноземски“, № 4
4600 Велинград, БЪЛГАРИЯ
g_kumanov@abv.bg